

CSIBORNÉ HORVÁTH ANDREA

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: csibornehorvathandrea@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-0831-6213>

Csiborné Horváth Andrea: Szakfordító hallgatók és hivatásos fordítók kompetenciájának mérhető különbségei az explicitáció és az implicitáció tükrében

Measurable differences in the competences of translator trainees and professional translators in the light of explicitation and implicitation

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2024/3. szám, 152–167.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2024.3.009>

Szakfordító hallgatók és hivatásos fordítók kompetenciájának mérhető különbségei az explicitáció és az implicitáció tükrében

Measurable differences in the competences of translator trainees and professional translators in the light of explicitation and implicitation

The aim of this paper is to present the results of a pilot study carried out for my dissertation research. According to my hypothesis, students' translation competence develops during the translation training, and this development can be demonstrated using scientific methods and is evident in the quality of translated texts, not only in terms of the number of errors, but also in terms of transfer operations involving explicitation and implicitation. This idea poses the two main questions of this study, namely what kind of differences can be detected between the translation competence of first-year and second-year translation students and professional translators, and whether the chosen research methods can shed light on them. To answer these questions, I conducted a mixed-methods pilot study. First, the translations of the participants were corrected and evaluated according to the error typology used for the evaluation of translations at the national accreditation exams of Eötvös Loránd University. Then explicating and implicitating operations were examined quantitatively and qualitatively. The results show that there is a significant difference in the number and types of errors between the translations of first-year and second-year students and professional translators. The data also clearly showed that the quality of student translations improves with the development of competence, as the translations of second-year students contained far fewer serious errors than the work of first-year students. Based on the results of the analysis of translated texts made using computer-assisted translation software (CAT tool), the segmented translation environment of the CAT tool used may have affected the translated texts examined, which show differences in the field of translation universals compared to translations made without CAT tools – this raises validity concerns, so the CAT tool variable needs to be controlled for in future research. In summary of the results of this pilot study, although I encountered obstacles at several points during the investigation, it is worth further investigating the development of translation competence using transfer operations and in the context of translation universals. If we look at the quantified macro level of the translation quality of the texts examined, we can detect differences between the three groups examined even in such a small sample. However, due to the sampling method and the small sample size, it cannot be ruled out that the different results between the groups were not (solely) caused by differences in translation competence but were induced by the biased sample used for this study. For this reason, it may be worthwhile repeating the research. Furthermore, it is crucial for the future to conduct the analyses on a larger sample, and to examine the effect of using CAT tools in a separate study, also on a larger sample, if possible. Due to the shortcomings of this pilot study, generalizable conclusions cannot be drawn, but the empirical study has outlined new ideas and directions for further research.

Keywords: translator and translation competence, translation universals, explicitation, implicitation, computer-assisted translation

1. Bevezetés

A jelen tanulmány a disszertációs kutatásomhoz végzett próbakutatás eredményeit mutatja be. A kutatás fő kérdése: milyen eltérések mutatkoznak az első- és másodéves fordítóhallgatók és hivatásos fordítók fordítási kompetenciája között, és vajon a választott módszerekkel fény deríthető-e rájuk. Feltételezésem szerint a fordítóképzés során a hallgatók fordítási kompetenciája fejlődik, és ez a fejlődés tudományos módszerekkel kimutatható, a fordított szövegek minőségén tetten érhető, nem csupán a hibák számát tekintve, hanem az explicitációval és implicitációval járó műveletek tükrében is.

Az explicitáció és az implicitáció fogalma Vinay és Darbelnet (1958) nevéhez köthető a fordítástudományban; az előbbi alatt olyan műveletet értünk, amelynek eredményeként a fordító a forrásnyelvi szövegben impliciten (rejtetten) jelen lévő információt explicitté (láthatóvá) teszi a fordításban, míg az utóbbi olyan átváltási műveletet jelöl, amelynek során a fordító a forrásnyelvben expliciten megjelenő információt a fordításban impliciten fogalmazza meg. A fordítási kompetencia összefügg a fordító által használt explicitációs és implicitációs műveletekkel (lásd pl. Makkos & Robin, 2012), így érdemes e két művelet vonatkozásában vizsgálni.

A fordítói kompetencia szakirodalma számos kompetenciafelfogást kínál, amelyek azonban kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy több alkompetencia birtokosaként jelenítik meg a professzionális fordítót. A fordítói kompetencia mérhetősége érdekében érdemes tehát ezen alkompetenciák szerint vizsgálni. Ehhez az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága klasszikus EMT-modelljét (2022) veszem alapul, amely szerint a kompetens fordító nyelvi és kulturális, fordítási, technológiai, személyes és interperszonális kompetenciával, valamint szolgáltatásnyújtási alkompetenciával rendelkezik. A felsoroltak közül a jelen próbakutatás elsősorban a nyelvi és a fordítási dimenzió vizsgálatára terjed ki.

A fordítóképzésben a kompetencia mérésének talán legelterjedtebb módja a fordítások hibatipológia használatával történő értékelése (lásd Klaudy, 2005), továbbá a fordítástudományban elterjedt a fordítási univerzálék vizsgálata is (lásd Klaudy, 2001; Pym, 2008; Makkos & Robin, 2012). Pilotkutatásomban e két fő csapásvonal mentén vizsgálom a fordítási kompetencia változását a képzés során.

2. Kutatási előzmények

A pilotkutatás és a tervezett disszertáció tudományos előzményei a fordítói kompetencia vizsgálatához és a fordítási univerzálék témaköréhez, valamint azok összefüggéseikhez kapcsolódnak. Az első ilyen Klaudy (1996) azon megállapítása, amely szerint a kezdő fordítók félnek az információvesztéstől, így gyakrabban alkalmazzák az explicitációt az implicitáció helyett. Pym (2008) is hasonlóan érvel: a fordítók kockázatkerülésre törekednek (egyértelműen fogalmazznak és normalizálnak a feldolgozhatóság érdekében), miközben csaknem babonásan igyekeznek megfelelni a befogadók elvárásainak (Robin, 2015). Makkos és Robin (2012) kutatásukban Blum-Kulka (1986) és Klaudy (2001) hipotézisét vizsgálják a fordítói kompetencia függvényében, nyelvtanulók, hallgatók és végzett fordítók

fordításait elemezve. Azt állapítják meg, hogy a fordítói kompetencia fejlődésével arányosan nő az explicitációs és implicitációs művelet száma a fordításban. Az elvégzett művelet száma mellett a kompetencia az elvégzett művelet típusát és minőségét is befolyásolja. Heltai (2019) tanulmányában arról ír, hogy a fordítói kompetencia része a forrásnyelv és a forrásnyelvi szöveg hatásának való ellenállás képessége, a fordításnyelv elkerülése és a monitor hatékony használata. Heltai szerint ezek a képességek különböztetik meg a professzionális fordítót a kezdőtől, és mind összefüggésbe hozhatók a fordítási univerzálékkal.

A jelen próbakutatás további előzményei a fordítástechnológia témaköréhez kapcsolódnak. Pym (2011) megállapítja, hogy a fordítástámogató eszközök speciális szerkesztőfelülete egyaránt hatással van a forrásnyelvi befogadásra és a célnyelvi produkcóra – következésképp a kettő között végbemenő transzferre is. A CAT-eszközök ugyan manapság szinte megkerülhetetlenek a fordítópiacon, megítélésük korántsem egységes a fordítástudományban. Néhány kutatás a CAT mondatszint alatti előnyeire hívja fel a figyelmet, míg mások a CAT-használat veszélyeit hangsúlyozzák. Ábrányi (2016) doktori disszertációjában azt vizsgálja, hogy a fordítástámogató szoftver milyen hatással van a fordítás minőségére. Kutatásában memoQ szoftverrel és szoftver nélkül fordított szövegeket hasonlít össze, és arra a következtetésre jut, hogy a CAT-es környezet több szempontból pozitív hatással lehet a fordításra: a terminológiai adatbázis használata javítja a célnyelvi szakszöveg terminológiai konzisztenciáját, a fordítómemória használata elősegíti a mondatszintű következetességet, a konkordancia funkció pedig erősíti a szöveg szószintű konzisztenciáját. A CAT-használat veszélyeire ugyanakkor számos kutató (például Pym, 2011; Ugrin, 2018) felhívja a figyelmet. E veszélyek közé tartozik többek között, amikor a fordító a forrásnyelv jellegzetességeit átülteti a célnyelvbe – ezt a jelenséget interferenciának (Toury, 1995) nevezi a fordítástudomány. További veszélyt jelent, hogy a memóriatalálatokat a fordítók gyakran kritikus gondolkodás nélkül elfogadják, továbbá a fordítómemóriában talált szegmensek összeillesztése negatívan befolyásolhatja a szövegkohéziót. A szöveget mondatszegmensekre bontó CAT-eszközök megjelenése óta tehát újabb kihívásokkal kell szembenéznie a professzionális fordítónak. Pym (2011) szerint a mondataalapú fordítási környezetben megváltozik a fordítói olvasás, éppen ezért rendkívül fontos, hogy a fordítók a forrásnyelvi szöveget importálás előtt és a célnyelvi szöveget exportálás után egyaránt ellenőrizzék és szerkesszék.

A fordítástechnológiával kapcsolatos tudatos szemléletmódot tehát integrálni kell a fordítóképzésbe (Ugrin, 2020). A CAT-szoftverekkel ismerkedő hallgatókat ösztönözni kell az önálló és rugalmas eszközhasználatra (Seidl-Pécs, 2017; Ugrin, 2017), kihangsúlyozva annak fontosságát, amit Pym (2011) is kiemel: a CAT-eszköz használata hatással lehet a fordított szövegre, ezért a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget egyaránt meg kell vizsgálni folyó szöveggként is, és szükség szerint szerkeszteni is szükséges. A fordítástámogató szoftveres környezetben készült hallgatói fordítások kevésbé tartják szem előtt a szövegszintet, szorosan ragaszkodnak a forrásnyelvi szöveg kohéziós mintázatához, továbbá kevésbé

jellemző rájuk a normalizáció és az explicitáció, mint a CAT nélkül készült hallgatói fordításokra – ez alapján pedig szükségesnek tűnik, hogy a technológiai alkompetencia fejlesztése kiterjedjen a fordítástámogató eszközökben születő tartalmak szövegtudatos kezelésére, ennek minél többretű gyakorlására, továbbá az oktatók folyamatos továbbképzésére.

3. A kutatás bemutatása

3.1. Kutatási kérdések

A fordítói kompetencia fejlődésével elvárható, sőt követelmény is a fordítások minőségének javulása, nem születtek azonban vizsgálatok arra nézve, hogyan mutatkozik meg ez a fejlődés a fordított szövegekben elforduló hibák számát és típusát tekintve. A jelen kutatás fő kérdése, milyen eltérések mutatkoznak az első- és másodéves hallgatók és a hivatásos fordítók fordítási kompetenciája között. Ennek megválaszolásához három alkérdést fogalmaztam meg:

1. Milyen eltérések mutatkoznak az elsőéves és a másodéves fordító szakos hallgatók, valamint a hivatásos szakfordítók fordításának minősége között a hibák számát és típusát tekintve?
2. Milyen mérhető különbségek vannak az első- és másodéves fordító szakos hallgatók, valamint a hivatásos szakfordítók explicitációs és implicitációs tendenciái között?
3. Milyen hatással van a fordított szövegre a CAT-eszköz használata?

3.2. A kutatás résztvevői és korpusza

A pilotkutatásban 5 elsőéves és 5 másodéves fordító és tolmács mesterszakos hallgató, valamint 5 hivatásos fordító vett részt. A kutatás korpuszát egy angol nyelvű rövid (kb. 2500 karakter hosszú), magyar labdarúgás témájú sajtószöveg magyar fordításai alkották. A szöveg kiválasztásakor elsődleges szempont volt, hogy megfeleljen a képzésben fordított szövegek nehézségének, tartalmazzon kritikus fordítási pontokat (például terminusokat, kreatív megoldásokat igénylő részeket), ugyanakkor eléggé laza szerkezetű legyen, hogy megfelelő mozgástér birtokában a fordítók bátran végezzenek explicitációval és implicitációval járó műveleteket a szövegben (lásd Robin, 2018: 100). A felkért fordítók eldönthették, hogy szövegszerkesztőben vagy fordítástámogató szoftver segítségével készítik el a fordításukat; az utóbbi lehetőséggel két másodéves hallgató élt.

3.3. Kutatási módszerek

A pilotkutatás kevert módszertanú, kvantitatív és kvalitatív elemeket is ötvöző vizsgálatokból tevődik össze. A fordításokat első lépésben az alább ismertetett hibatipológia alapján kijavítottam, a hibákat kategorizáltam, majd az elvégzett explicitációs és implicitációs műveleteket vizsgáltam meg. Pilotkutatásról lévén szó, a szövegelemzés során kettős kódolást nem alkalmaztam; a megbízhatóságot

a hibatipológia kategóriáinak pontos meghatározásával igyekeztem biztosítani. Az alábbiakban e kutatási módszereket ismertetem.

3.3.1. Hibatipológia alapján történő elemzés

A fordítások kijavításához használt hibatipológia (Klaudy, 2005) öt fő hibatípust különít el. Megértési (M) hibának számít, amikor a fordító félrefordít, értelmetlen szószerinti fordítást végez, határozatlanságot mutat a munkája, szükségtelenül kihagy vagy hozzáfűz valamit a célnyelvi szöveghez, nem tartja meg a szöveg logikai sorrendjét, megváltoztatja az ok-okozati viszonyokat és így tovább. A nyelvtani (NY) hibák közé soroljuk többek között az alapvető ragozási, szórendi, mondatszerkesztési hibákat. Terminológiai (T) hibát akkor követ el a fordító, amikor a szakszövegek fordításánál feltűnő a szakszavak ismeretének hiánya. Helyesírási (H) hibának számítanak a helyesírási és központoszási hibák. Végül a nyelvhasználati (US) hibák közé tartozik a műveletlen, iskolázatlan fogalmazás, valamint az írásbeli kommunikációban szerzett gyakorlat egyértelmű hiánya. A hibatípusokon belül a tipológia kis és nagy hibákat is megkülönböztet. Nagy hibának számít a megértési hiba (pl. félrefordítás, értelmetlen tükörfordítás), a durva nyelvtani hiba (pl. alapvető ragozási hibák), a terminológiai hiba, a súlyos helyesírási és központoszási hiba, valamint a műveletlen nyelvhasználat, míg kis hibának minősül a szószintű megformálási hiba, a nem értelemzavaró nyelvtani hiba, továbbá a mondat értelmét nem megváltoztató, egyszeri helyesírási vagy központoszási hiba.

A hibatipológia alapján végzett vizsgálat az első kutatási alkérdésre keresi a választ; az elemzésből kiderül, hogy a hibák számát és típusát tekintve jelentős különbség van-e a vizsgált csoportok között, továbbá hogy a fordítás minősége hogyan javul a kompetencia fejlődésével. A fordításokat először kijavítottam az országos szakfordítói vizsgán is használt hibatipológia szerint osztályozva az azonosított hibákat. Második lépésben táblázatot készítettem a hibákról vizsgált csoportok (elsőéves mesterszakos hallgatók – MA1, másodéves mesterszakos hallgatók – MA2 és hivatásos fordítók – PRO) és hibatípusok szerinti bontásban, majd megfigyeltem, mely hibatípusok esetében figyelhető meg a legnagyobb különbségek a vizsgált csoportok között.

3.3.2. Explicitáció és implicitáció alapján történő elemzés

A fordítások hibatipológia szerinti értékelése után az explicitációs és implicitációs lexikai műveleteket vizsgáltam meg. Különösen az érdekelt, hogy azok száma hogyan alakul a kompetencia fejlődésével, és hogy a különbségek a szöveg mely részein figyelhető meg. A vizsgálat eredményei a második és a harmadik kutatási alkérdésre adnak választ; megmutatják, hogy a kompetencia fejlődésével nő-e az elvégzett műveletek száma, valamint hogy a CAT-eszközök használata hatással van-e a fordított szövegre az elvégzett műveletek tekintetében.

4. A kutatás eredményei

4.1. Hibatipológia alapján történő elemzés

A kapott eredmények alapján több olyan különbségre is fény derült, amelyek érdemesek a további vizsgálatra (lásd 1. táblázat). Egyrészt szembetűnő eltérések mutatkoznak a hibák makroszintjén, vagyis az összes hiba száma terén: míg az elsőévesek fordítása összesen 98 hibát tartalmazott, addig a másodéveseké 81-et, a hivatásos fordítóké pedig 31-et. Ha pedig egy szinttel lejjebb vizsgáljuk meg a kérdést, több hibatípusnál jelentős eltérések figyelhetünk meg. Ilyen például a nagy nyelvtani hiba; az MA1-es évfolyamban 7 ilyen hibát találunk, az MA2-es évfolyamban 4-et, míg a hivatásos fordítóknál 1-et. A nagy nyelvtani hibáknál azonban még jelentősebb különbség látszik a megértési hibák kategóriájában. Az elsőéves fordítójelöltek összesen 38 megértési hibát követtek el, a második évfolyam képviselői 24-et, míg a hivatásos fordítók sokkal kevesebbet, csupán 7-et. A kis megértési hibák terén is szakadék húzódik a hallgatók és a hivatásosok között: míg az előbbi csoport mindkét alkategóriájában a kis hibák száma meghaladta a 20-at, addig az utóbbinál megint csak elenyésző (9) ez a szám.

1. táblázat. A hibatipológia alapján történő elemzés eredményei

Fordítók	Hibatípusok										Hibák Σ	
	nagy					kis						
	M	NY	T	H	US	m	ny	t	h	us		
MA1	I	13	2	1	1	0	8	1	0	2	3	98
	2	8	1	1	1	0	2	1	0	1	3	
	3	7	1	1	0	0	3	2	0	4	0	
	4	6	2	0	1	0	6	1	0	1	0	
	5	4	1	2	0	0	3	0	0	3	1	
	Σ	38	7	5	3	0	22	5	0	11	7	
	μ	7,6	1,4	1	0,6	0	4,4	1	0	2,2	1,4	
MA2	I	5	0	1	1	0	4	2	0	2	1	81
	2	4	0	1	0	0	5	0	0	1	1	
	3	4	1	1	0	0	5	1	0	2	0	
	4	4	2	1	0	0	3	3	0	1	1	
	5	7	1	1	1	0	4	3	0	3	4	
	Σ	24	4	5	2	0	21	9	0	9	7	
	μ	4,8	0,8	1	0,4	0	4,2	1,8	0	1,8	1,4	
PRO	I	1	1	1	0	0	3	1	0	0	1	32
	2	2	0	2	0	0	1	1	0	1	0	
	3	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	
	4	1	0	0	0	0	2	1	0	1	0	
	5	2	0	1	0	0	2	0	0	2	0	
	Σ	7	1	4	0	0	9	4	0	5	2	
	μ	1,4	0,2	0,8	0	0	1,8	0,8	0	1	0,4	

A megértési hibák nem feltétlenül csak a látványos számszerűségek kapcsán érdekesek. Mivel a nagy megértési hiba a leggyakrabban előforduló hibatípus a vizsgált fordításokban, érdemes e hibák okaira is fényt deríteni. Ha összevetjük a hallgatók megértési hibáit a hivatásos fordítókéval, azt találjuk, hogy igencsak eltérő szinteken jelentkeznek az e fajta hibatípusok. A legfontosabb megállapítás ezzel kapcsolatban: a hallgatók nagy megértési hibáinak nyelvi szintek szerinti variabilitása sokkal nagyobb, mint a hivatásos fordítóké, tehát míg a hallgatók fordításában egyaránt találunk szószintű és mondatszintű nagy megértési hibákat, a hivatásosoknál a nagy megértési hiba jellemzően mondatszinten, idiomatikus kifejezések fordításakor jelentkezik. A szövegből vett példákat alább elemzem.

Az első nagy megértési hiba tipikusan a *borderline-irrational calm* kifejezés fordításakor fordult elő. A helytelen hallgatói megoldások között megtalálható többek között a **borderline-irracionalis nyugalom* és a **borderline-jellegű, irracionalis nyugalom* fordítás, amelyek nemcsak az eredeti szöveghez túlzóan ragaszkodó kifejezések, de súlyos félrefordításnak is számítanak, hiszen a magyar nyelvben a *borderline* kifejezés főként a pszichológiában, egy mentális betegség (*borderline személyiségzavar*) megnevezésére használatos. Felmerülhet a kérdés: a fordítók mely ponton választották a hibás megoldást? Vajon valóban megértési hibáról van szó? Mivel a lektor nem láthat bele a fordító fejébe, az ismertetett hibatipológia alapján megértési hibaként kategorizálja a megoldást. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a megértés fázisán túl döntött a fordító egy adott választás mellett, tehát nem dekódolási, hanem transzkódolási hibáról van inkább szó (lásd Klaudy, 1997). A hallgatók tantermi visszajelzése alapján az mondható el, hogy a fenti kifejezés lefordítása mindenkinek nehézséget okozott, de e nehézséget az esetek csak egy részében okozta a megértés – előfordult olyan is, hogy a kezdő fordítók értették a forrásnyelvi szöveget, de nem tudták átültetni a célnyelvre, ezért a forrásnyelvi kifejezés megtartása mellett döntöttek.

További problémaként fordult elő a hallgatóknál, hogy a forrásnyelvi szövegtől elrugaszkodni nem tudó tükörfordításaikkal félrevitték a jelentést, megértési hibát eredményezve. A *reactionary, often tabloid-driven mood swings* kifejezésből így lett **reakciós hangulatkeltés* a hallgatói fordításokban. A *reakciós* kifejezéssel szintén az a gond, hogy jellemzően más kontextusban fordul elő; e szó kapcsán ugyanis a magyar olvasónak először egy, a történelmi kontextusban értelmezendő terminus jut eszébe, amelyre a szöveg írója valószínűleg nem szándékozott utalni. A *reakciós* célnyelvi megoldást választók nem értették az eredeti szövegrészletet (és a kontextusba nem illő magyar terminust sem ismerték), ezért a problémát áthidalni igyekezve próbálták átültetni az angol kifejezést a fordított szövegre. Ahogy már említettem, a hallgatókkal szemben a hivatásos fordítók szövegeiben a nagy megértési hibák többnyire szószint felett, idiomatikus kifejezések fordítása során jelentkeztek. Az alábbiakban erre látható két példa:

1. példa

Angol eredeti:

But ultimately no more than a wrinkle in the time-fabric, a minor inconvenience before normal service would inevitably be resumed.

Fordítások:

1. *De végül csak egy ránc az idő szövetén, egy kisebb kellemetlenség, **mielőtt a normális szolgáltatás elkerülhetetlenül újraindul.**
2. De végső soron ez csak egy apró meghibásodás a gépezetben, egy kis kellemetlenség, **mielőtt minden visszazökken a rendes kerékvágásba.**

2. példa

Angol eredeti:

Joachim Löw's rusting machine sleepwalked to consecutive meek exits.

Fordítások:

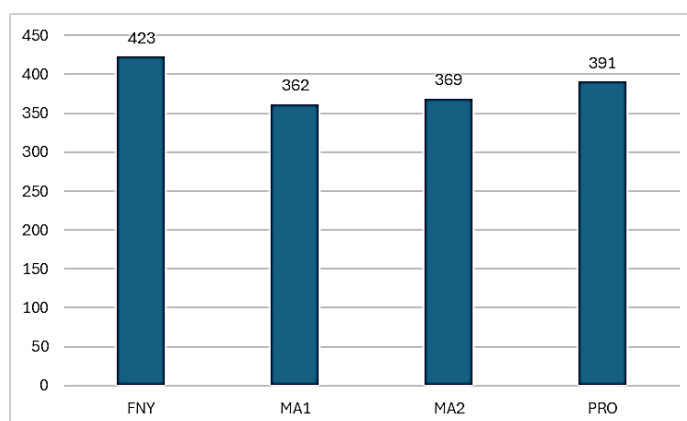
1. *Joachim Löw rozsdásodó gépezete **egymás után sétált le a pályáról, mint holmi alvajárók.**
2. Joachim Löw rozsdásodó gépezete **egymást követően felmondta a szolgálatot.**

Az első példában a *normal service* nem szó szerint értendő kifejezés volt, nem valamiféle szolgáltatás újraindulására utal, hanem sokkal inkább arra az esetre, amikor minden újra a megszokott módon működik, így itt a *minden visszazökken a rendes kerékvágásba* bizonyul a megfelelő megoldásnak. Hasonlóképpen az első példához, a kiemelt rész a 2. példában sem szó szerint fordítandó, hiszen a mondat nem alvajárásról szól, hanem arról, hogy a Löw-féle munkamorál egyre kevésbé volt működőképes.

4.2. Explicitáció és implicitáció alapján történő elemzés

Az explicitációs és implicitációs műveletek azonosításával és összehasonlításával többféle nézőpontból lehet és érdemes vizsgálni a fordított szövegeket.

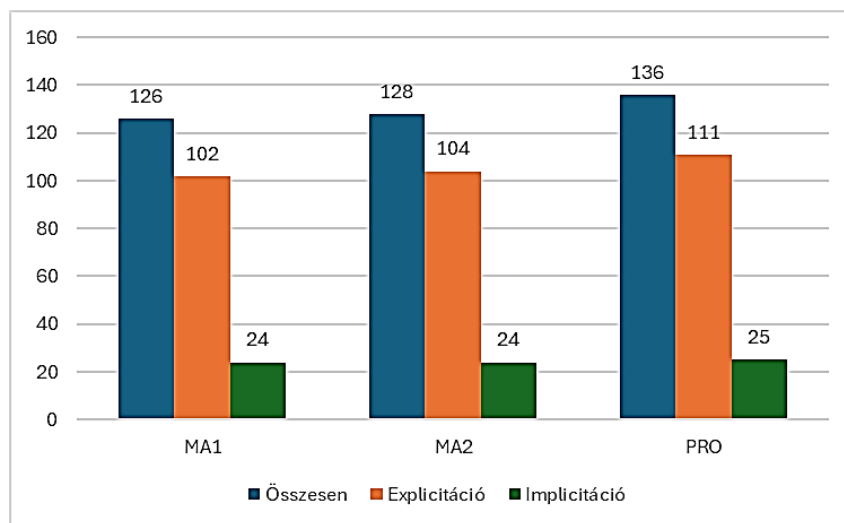
1. ábra. Szavak száma

Az 1. ábra adatai alapján látható, hogy a szavak átlagos száma a forrásnyelvi szövegben a legmagasabb (FNY: 423), ez az angol és a magyar nyelv strukturális különbségeire vezethető vissza. Érdekes megfigyelni azonban, hogy a fordítói tapasztalat növekedésével egyre inkább nő a célnyelvi szövegek szavainak száma. A grafikon is egyértelműen mutatja, hogy a szövegek közül a hivatásos fordítók fordítása tartalmazza a legtöbb szót (PRO: 391), és a másodéves fordítószakos hallgatók fordításai hosszabbak (MA2: 369), vélhetőleg több műveletet végeznek és többet explicitálnak mint az elsőévesek (MA1: 362).

Ezt mutatja a 2. ábrán a fordítás során elvégzett explicitációs és implicitációs műveletek száma is: a kompetencia növekedésével egyre több műveletet hajtanak végre a fordítók. Ha csak az explicitációs adatokat nézzük, azt láthatjuk, hogy a hivatásos fordítók végezték a legtöbb ilyen műveletet, a másodévesek sokkal kevesebbet, és az elsőévesek a legkevesebbet. Ha az implicitációs műveleteket is számításba vesszük, az is megfigyelhető, hogy az összes elvégzett művelet terén látható növekedés az explicitáció növekedésének köszönhető, az implicitációs tendencia viszonylag állandónak mutatkozik.

2. ábra. Explicitációs és implicitációs műveletek száma

A fenti eredmények egybevágnak Makkos és Robin (2012) korábban kapott kutatási eredményeivel, így arra engednek következtetni, hogy az explicitáció és implicitáció alapján végzett elemzés a kompetencia fejlődését mutatja.

4.2.1. A CAT-eszköz hatása a fordításra

Az előbbieket kapcsán ugyanakkor fontos leszögezni, hogy az ilyen kis mintán is látható különbség nem minden kétséget kizáróan közvetlenül a kompetenciával hozható összefüggésbe. Ellentétben az elsőévesek és a hivatásosok csoportjával, akik szövegszerkesztővel dolgoztak, a másodévesek közül ketten CAT-eszközzel fordították le a szöveget, ami hatással lehetett a fordító explicitációs tendenciáira. Nézzünk erre egy szemléletes példát.

3. példa

Angol eredeti:

*If Hansi Flick **was perturbed**, he was doing a fairly good job of hiding **it**.*

Fordítások:

CAT-tel készített fordítások:

1. Ha Hansi Flick feldúlt volt, akkor **azt** meglehetősen jól titkolta.
2. Ha Hansi Flicket feldúlták **az események**, akkor nagyon jól kendőzte **érzéseit**.
3. Ha Hansi Flick feldúlt volt, jól leplezte **feldúltságát**.

CAT nélkül készített fordítások:

4. Ha Hansi Flick zaklatott volt, Ø egész jól el tudta titkolni.
5. Ha Hansi Flick nyugtalan volt, Ø elég jól elrejtette.
6. Ha Hansi Flick (**Hans-Dieter Flick**), a német csapat edzője feldúlt volt, akkor **azt** meglehetősen jól titkolta.

Ahogy a példákból is látszik, a szegmentált szoftveres környezetben készült fordításokban több explicitáció figyelhető meg, mint a fordítástámogató CAT-eszköz nélkül készített fordításokban. A *was perturbed* kifejezés fordítása kapcsán érdemes megfigyelni, hogy a melléknévi igeneves állítmányi szerkezetet egyetlen esetben sem fordították szenvedő szerkezetként, viszont a második megoldásban a fordító cselekvő mondatszerkezetre váltáskor explicitációs műveletet végzett, amikor betoldotta az *események* szót. Ugyancsak érdekes, hogy a forrásnyelvi mondat második részében az anaforikus *it* mindegyik CAT-tel készült fordításban megjelenik, hol grammatikai funkciószóval (*azt*), hol lexikai elemmel (*érzéseit* és *feldúltságát* szóval kifejezve).

A CAT-szoftverek használatával kapcsolatos második megfigyelésem szintén a nyelvi interferencia témaköréhez kapcsolódik. A nyelvi interferencia jelenségét abban figyelhetjük meg, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg sajátosságait átülteti a célnyelvi szövegbe. E jelenség különböző szinteken mutatkozhat meg, például a nyelvtan, helyesírás, szóválasztás terén, ahogyan az alábbi 4. példában is látható.

4. példa

Angol eredeti:

*As he watched his side toil in their last home fixture before the **World Cup**, he simply paced down the sideline, hands in pockets, as if taking a stroll in a park.*

Fordítások:

1. Ahogy nézte csapatát küszködni a ***Világkupa** előtti utolsó hazai mérkőzésen, szinte úgy sétálgatott a partvonalon zsebre dugott kézzel, mintha csak egy parkban lenne.

2. Amint azt figyelte, hogy a csapata vánszorog a **Világ Bajnokság* előtti utolsó hazai mérkőzésén, egyszerűen úgy sétált a partvonal mentén zsebre tett kézzel, mintha csak egy parkban andalogna.

3. Amint nézte, hogy csapata küszködik a *labdarúgó-világbajnokság* előtti utolsó hazai meccsén, egyszerűen csak zsebre tett kézzel lépkedett az oldalon mentén, mintha egy parkban sétálgatna.

Az első célnyelvi megoldás azért érdekes, mert szó szerinti fordítása az angol nyelvű terminusnak, és ez a kifejezés más sportok kontextusában (például síugrás) szokott megjelenni, a labdarúgás terén ugyanakkor nem használatos. A második megoldásban pedig az látható, ahogyan a fordító átültette a forrásnyelvi terminus írásmódját a célnyelvi megfelelőre. Az interferencia áldozatául eső magyar nyelvű fordítások fordítástámogató szoftverrel készültek. Érdekes lenne nagyobb mintán is megvizsgálni, vajon csupán véletlen egybeesés-e, hogy a másodévesek CAT-eszközzel készített fordításaiból kettőben megfigyelhető az interferencia (lásd 1. és 2. megoldás), míg az elsőéves hallgatók közül senki sem esett az interferencia csapdájába (lásd 3. megoldás).

4.2.2. Az optimális explicitáció terepe: terminológia

A fordításra kiadott sajtócikk nem kifejezetten szakszöveg, ugyanakkor tartalmaz olyan sporthoz fűződő szakkifejezéseket, amelyek lefordítása nehézséget okozhat a tapasztaltabb fordítók számára is. Ilyen az alábbiakban az 5. példában kiemelt két forrásnyelvi kifejezés is.

5. példa

Angol eredeti:

*The irony, perhaps, was that Germany were beaten by the one thing they do not possess, the one thing they have arguably never won a **major tournament** without: a seasoned **old-school No 9**.*

A pilotkutatásban vizsgált sajtószövegben – a német válogatottal és Hansi Flickkel összefüggésben – a *major tournaments* kifejezésen a Világbajnokság és az Európa-bajnokság értendő, ezért a *nagy tornák* a terminus pontos magyar fordítása. E megállapítás alapján minden vizsgált fordítói csoportban előfordultak pontatlanságok, ezek mennyiségét tekintve azonban különbség figyelhető meg a csoportok között. Az elsőévesek közül ketten találták meg a *tournament* magyar megfelelőjét, a másodévesek közül senki, míg a hivatásosok közül hárman. Ennél a példánál tehát különösen érdekes lenne nagyobb mintán is megnézni, milyen megoldások születnek a három csoportban. Ha tovább vizsgálódunk a hibaként jelölt megoldások terén, azt is megállapíthatjuk, hogy a pontatlanságon belül is differenciálhatók. A *verseny* szó a legpontatlanabb megoldás, ugyanis rendszerint nem használják futballesemények kapcsán.

2. táblázat. Példák a *tournament* terminus fordítására

	MA1	MA2	PRO
<i>major tournaments</i>	nagy tornák	*fontos megmérettetések	*nagy mérkőzések
	*rangosabb versenyek	*nagy versenyek	*nagyobb versenyek
	*legnagyobb megmérettetés	*fontos bajnokságok	főbb tornák
	minden fontos labdarúgó torna	*nagy megmérettetések	nagyobb tornák
	*nagyobb meccsek	*komoly versenyek	nagy tornák

Megjelentek azonban olyan megoldások is, amelyek alapvetően megfelelhetnek a szöveg regiszterének, és terminusok is – ilyen a *meccs* és a *mérkőzés*, valamint a *bajnokság*, mely utóbbi áll a legközelebb a megoldáshoz, mégsem fogadható el. A magyar *világbajnokság* és *Európa-bajnokság* terminusban ugyan szerepel a *bajnokság* szó, de ez félrevezető, mert valójában nem bajnokságokról van szó. A *bajnokság* terminus egyrészt a klubfocihoz kapcsolódik, vagyis azt jelenti, hogy minden csapat játszik mindenkivel oda-vissza, aki az adott bajnokságban van. Másrészt a bajnokságok – ellentétben a szűk idő alatt lezajló világbajnoksággal – általában egy év alatt zajlanak le, így az események hossza is jelentősen eltér.

A terminológia fordítási nehézségei kapcsán egy olyan angol kifejezésről is szeretnék szót ejteni, amelynek a magyarra fordítása kreativitást és a futballban járatlanoknak szintén utánajárást igényelt. A szövegben kiemelt *old-school Nr. 9* Szalai Ádámmra vonatkozik, és a 9-es szám a csatár posztjára utal. Ha megnézzük az alsó táblázatban összefoglalt fordításokat, azt látjuk, hogy ebben a példában is születtek jó, kevésbé jó és hibás megoldások is. Az elsőéves fordítójelöltek mind ragaszkodtak a forrásnyelvi megfelelőhöz (*9-es*), ketten explicitebb fogalmazást választottak (*mezszám*, *szám*). Ehhez képest a másodéves hallgatók mindegyike az eredetnél explicitebben fogalmazott: betoldás segítségével (*számú játékos*) egyértelműsítették a *Nr. 9* jelentését, egy hallgató a *középcsatár*, egy másik pedig az *öreg róka* megoldást választotta). A hivatásosok közül hárman ugyancsak explicitebb megoldásokat választottak (*szám*, *csatár*, *középcsatár*).

3. táblázat. Példák a Nr. 9 terminus fordítására

	MA1	MA2	PRO
old-school Nr. 9	*régimódi 9-es megszám	jó öreg 9-es számú játékos	régimódi 9-es szám
	*(kihagyás) 9-es	bejáratott 9-es számú játékos	pályája végén járó csatár
	klasszikus 9-es	(kihagyás) középcsatár	old-school 9-es
	régi motoros 9-es	régi vágású 9-es számú játékos	bejáratott 9-es
	*jó öreg 9-es szám	9-es számú öreg róka	klasszikus középcsatár

4.2.3. A bátor implicitáció közege: olvasók háttérismerete

A magyar futball témájú sajtószöveg angolról magyarra fordításakor a fordítónak sokszor lehetősége nyílik implicitabban fogalmazni az olvasóközönség kulturális háttérismerete miatt, mint ahogyan az eredeti szöveg szerzője tette. Erre példa a *the veteran Hungarian Ádám Szalai* szerkezet is, amelynek a magyar fordításai árulkodhatnak a fordítók kompetenciájáról. Az eredeti szöveghez ezúttal is az MA1 évfolyam hallgatói ragaszkodtak leginkább: ebben a csoportban mindenhol expliciten megmarad az eredeti szövegrészlet, és egy hallgatónál az angol szórend is átkerült a magyar megoldásba. A másodéves hallgatók közül ketten már bátrabb fordítási megoldásokat választottak (a célnyelvi olvasóközönség háttérismeretét figyelembe véve mindketten kihagyták a *magyar* szót, és egyikük a *veterán* jelző helyett a *régi motorost* választotta.) A hivatásos fordítók közül ketten maradtak az eredeti szöveg explicitéségénél, egy fordító még betoldást is végzett (*játékos*), míg ketten kihagyták a magyar szövegben feleslegesnek ítélt információt (*magyar*). Ez a megfigyelés egybevág Klaudy (1996), valamint Makkos és Robin (2012) eredményeivel, miszerint az implicitációval járó műveletek tudatos alkalmazása a fordítási kompetencia fejlődésére utal (lásd még Robin, 2017).

4. táblázat. Példa az implicitációra

	MA1	MA2	PRO
the veteran Hungarian Adam Szalai	a magyar veterán, Szalai Ádám	a (kihagyás) veterán Szalai Ádám	a magyar veterán, Szalai Ádám
	Szalai Ádám, a magyar veterán	a magyar veterán, Szalai Ádám	a veterán magyar játékos , Szalai Ádám
	a magyar veterán Szalai Ádám	a (kihagyás) régi motoros Szalai Ádám	a magyar veterán, Szalai Ádám
	a veterán magyar, Szalai Ádám	a veterán magyar, Szalai Ádám	a (kihagyás) veterán Szalai Ádám
	a magyar veterán Szalai Ádám	a magyar veterán, Szalai Ádám	a (kihagyás) veterán Szalai (kihagyás)

5. Következtetések és összefoglalás

A jelen pilotkutatás elsődleges célja a disszertációs kutatáshoz megfogalmazott kérdések és használni tervezett módszerek tesztelése volt. A hibatipológia alapján történő szövegelemzés kimutatta, hogy a hibák száma és típusa tekintetében jelentős eltérés fedezhető fel az elsőévesek, a másodévesek és a hivatásos fordítók fordítása között. Az adatokból az is egyértelműen kivilágott, hogy a hallgatói fordítások minősége javul a kompetencia fejlődésével, ugyanis a másodéves hallgatók fordításában sokkal kevesebb súlyos hiba szerepelt, mint az elsőéves hallgatók munkájában. A fordítástámogató szoftverekkel kapcsolatos vizsgálati eredmények alapján a CAT-eszközök szegmentált fordítási környezete hatással lehetett a vizsgált szövegekre, amelyek a fordítási univerzálék terén eltéréseket mutatnak a CAT nélkül készített fordításokhoz képest – ez validitási problémákat vet fel, így egy jövőbeli kutatás esetén kontrollálni szükséges ezt a változót.

A pilotkutatás eredményeinek összefoglalásaként azt mondható el, hogy bár a vizsgálódás során több ponton is akadályokba ütköztem, érdemes az átváltási műveletek segítségével és a fordítási univerzálék kontextusában tovább kutatni a fordítási kompetencia fejlődését. Ha a fordítások minőségének számszerűsített makroszintjét nézzük, már ilyen kis mintán is felfedezhetünk különbségeket a három vizsgált csoport között. A mintavételi eljárás és a kis elemszám miatt ugyanakkor nem kizárható annak az eshetősége sem, hogy a csoportok közötti eltérő eredményeket nem (csupán) a fordítási kompetencia különbségei okozták, hanem a torz minta indukálta. Emiatt érdemes lehet a kutatás megismétlése. Továbbá, a jövőre nézve kulcsfontosságú, hogy az elemzéseket nagyobb mintán végezzem el, illetve a CAT-eszközök hatását lehetőség szerint külön kutatásban, szintén nagyobb mintán vizsgáljam. A pilotkutatás fenn említett hiányosságai miatt általánosítható következtetések nem vonhatók le, ugyanakkor az empirikus vizsgálódás új kutatási elképzeléseket és irányokat vázolt fel.

Irodalom

- Ábrányi Henrietta** (2016). *A fordítási környezet hatása a fordított szöveg minőségére*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- Blum-Kulka, S.** (1986). Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In House, J. & Blum-Kulka, S. (eds), *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition* (17–35). Tübingen: Narr.
- EMT Expert Group.** (2022). *Competence Framework 2022*. Letöltés: https://commission.europa.eu/system/files/2022-11/emt_competence_fw_2022_en.pdf
- Heltai Pál** (2019). Van-e egységes fordítási kompetencia?. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 14(2), 9–24.
- Klaudy Kinga** (1996). Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In Klaudy, K., Lambert, J. & Sohár, A. (eds) *Translation Studies in Hungary* (99–114). Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga** (1997). *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga** (2001). Az aszimmetria hipotézis. In Bartha Magdolna & Stephanides Éva (szerk.), *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. MANYE Kongresszus előadásai* (371–379). Székesfehérvár: KJF.

- Klaudy Kinga** (2005). A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán. *Fordítástudomány*, 7(1), 76–84.
- Makkos Anikó & Robin Edina** (2012). Fordítói műveletek a kompetencia függvényében. In Horváthné Molnár Katalin & Sciacovelli Antonio (szerk.), *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe: alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyar elnökség évében. A MANYE kongresszusok előadásai* 8. (305–318). Budapest–Szombathely–Sopron: MANYE–NYME.
- Pym, A.** (2008). On Toury’s laws of how translators translate. In Pym, A., Shlesinger, M. & Simeoni, D., *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury* (311–328). Amsterdam: Benjamins.
- Pym, A.** (2011). What technology does to translating. *Translation & Interpreting*, 3(1), 1–9.
- Robin Edina** (2015). Nyelvi babona a fordításokban. In Benő Attila, Fazekas Emese & Zsemlyei Borbála (szerk.), *Többszínűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában. A XXIV. MANYE Kongresszus előadásai* (167–174). Kolozsvár: MANYE.
- Robin, E.** (2017). Translation universals revisited. *Forum*, 15(1), 51–66.
- Robin Edina** (2018). *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Seidl-Pécs Olivía** (2017). Elvárások és versenyelőny: a technológiai kompetencia fejlesztése. In Kóbor Márta & Csikai Zsuzsanna (szerk.), *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* (123–141). Pécs: Kontraszt.
- Toury, G.** (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Ugrin Zsuzsanna** (2017). Számítógépes eszközök a terminológia oktatásában. In Kóbor Márta & Csikai Zsuzsa (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai* (143–172). Pécs: Kontraszt.
- Ugrin Zsuzsanna** (2018). CAT-recbe zárva?? – átváltási műveletek, kohézió és CAT. *Modern Nyelvoktatás*, 24(2–3), 67–78.
- Ugrin Zsuzsanna** (2020). A technológiai kompetencia fejlesztése: előnyök és kockázatok. In Fóris Ágota, Bölcskei Andrea, M. Pintér Tibor, Szoták Szilvia & Tamás Dóra Mária (szerk.) *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: I. Terminológia, lexikográfia, fordítás* (123–141). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vinay, J. P. & Darbelnet, J.** (1958). *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.

Források

Hungary stake Nations League finals claim as Szalai strike stuns Germany | Nations League | The Guardian

Függelék

Forrásnyelvi szöveg

Hungary stake Nations League finals claim as Szalai strike stuns Germany

If Hansi Flick was perturbed, he was doing a fairly good job of hiding it. As he watched his side toil in their last home fixture before the World Cup, he simply paced down the sideline, hands in pockets, as if taking a stroll in a park. Is there a word for the intense, borderline-irrational calm that overcomes German teams in the buildup to major tournaments? If so, it is probably German.

The irony, perhaps, was that Germany were beaten by the one thing they do not possess, the one thing they have arguably never won a major tournament without: a seasoned old-school No 9. The veteran Hungarian Adam Szalai is 34 years old and could probably try to recreate his winning goal for 34 more without finding the net. Still, his flash of inspiration was enough to give his side the win and keep them on course for unlikely Nations League glory.

What of Germany? Do we start worrying yet? Certainly they improved and created enough in the second half to suggest that there are still extra gears to be found. But there was a lack of killer instinct, a curious absence of purpose, the sense that they are still somehow less than the sum of their parts. The England game on Monday should give us a better idea of their progress.

Of course they do not really do introspection here, and certainly nothing on the scale of panic. Even Szalai's early goal was met not with tantrums and mutinies from the Leipzig crowd but the sort of disinterested shrug with which one might greet a pitch invader. Unexpected, sure. Unwelcome, certainly. But ultimately no more than a wrinkle in the time-fabric, a minor inconvenience before normal service would inevitably be resumed.

This kind of self-assurance has clear advantages. It protects German sides from the sort of shrieking, reactionary, often tabloid-driven mood swings that are a common feature of life in other countries, shall we say. The downside comes when assurance bleeds into overconfidence, and clear flaws go unheeded. Such was the case in 2018 and 2021, when Joachim Löw's rusting machine sleepwalked to consecutive meek exits.

Löw's replacement with Flick was supposed to fix that: a likeable, level-headed coach with a track record of getting star players to produce sophisticated modern attacking football. He started with eight straight wins, albeit none of them against an opposition of any repute. Then followed four straight draws against tougher opposition. Then, finally, a rollicking 5-2 demolition of a gasping, fed-up Italy. The conclusion: inconclusive.